



УДК 159.992.6+316.772

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ ПОНЯТТЄВОГО МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ІЗ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ІНТЕРНЕТ-СПІЛКУВАННЯ

Зінченко О.В., аспірант
лабораторії сучасних інформаційних технологій
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

У статті на основі емпіричного матеріалу проаналізовано зв'язок основних показників поняттєвого мислення і характеристик інтернет-спілкування у підлітковому віці.

Ключові слова: підлітковий вік, інтернет-спілкування, поняттєве мислення, узагальнення, аналіз, абстрагування, класифікація, логічність умовиводів.

В статье на основе эмпирического материала проанализирована связь основных показателей понятийного мышления и характеристик интернет-общения в подростковом возрасте.

Ключевые слова: подростковый возраст, интернет-общение, понятийное мышление, обобщение, анализ, абстрагирование, классификация, логичность умозаключений.

Zinchenko O.V. EMPIRICAL RESEARCH ON CONNECTION BETWEEN ADOLESCENTS' CONCEPTUAL THINKING AND INTERNET COMMUNICATION

Based on collected empirical data relationship of key indicators of conceptual thinking and characteristics of Internet communication in adolescence are analyzed in article.

Key words: adolescence, Internet communication, conceptual thinking, generalization, analysis, abstraction, classification, logical reasoning.

Постановка проблеми. Об'єктивний науковий підхід передбачає врахування як негативних, так і позитивних аспектів досліджуваного феномену. З огляду на це варто зазначити, що Інтернет є одним із визначних досягнень прогресу останніх десятиліть, але суттєво модернізувавши і спростивши життя людини, він водночас став джерелом нових соціальних і психологічних ризиків. Найбільш неоднозначною властивістю всесвітньої мережі є можливість комунікації: віртуальне мобільне спілкування зручне, більш відверте і демократичне, нівелює низку психологічних бар'єрів, але водночас може бути інструментом шахрайських маніпуляцій, сприяти соціально-психологічній ізоляції, стимулювати ненормативну поведінку, викликати деформації структури психіки. Щоб краще зрозуміти переваги та недоліки явища, варто ретельно дослідити його вплив на особистість. Нині активно вивчають соціалізувальну роль мережевої комунікації, її вікові особливості, зміни емоційної сфери в інформаційному просторі, але зміст когнітивних трансформацій у процесі інтернет-спілкування з'ясовано недостатньо. Особливо актуальними є дослідження словесно-логічних пізнавальних форм, що є одним із наріжних каменів інтелекту і розвиваються у значній залежності від соціальних впливів. Зв'язок мережевої комунікації з поняттєвим мисленням особливо відчутний у підлітковому віці, коли спілкування є провідною діяльністю, а пізнавальна структура зазнає кардинальної перебудови.

Збір та аналіз емпіричного матеріалу з досліджуваної проблеми допоможе оновити теорію пізнавального розвитку підлітків, а також уможливить створення ефективних програм інтелектуального тренінгу з використанням засобів інтернет-спілкування.

Ступінь розробленості проблеми. В останні десятиліття явище інтернет-спілкування є об'єктом інтенсивних досліджень (О.Г. Асмолов, Є.П. Блохіна, О.Є. Войскунський, А.А. Засєкін, О.Є. Жичкіна, Е.А. Ігнат'єва, Т.В. Карабін, Ю.М. Кузнецова, Н.О. Лукіна, А.І. Лучинкіна, М.М. Назар, В.М. Фатурова, Н.Д. Чеботарьова, Н.В. Чудова, І.С. Шевченко, О.А. Щепіліна, J.S. Donath, L.A. Jackson, M. Lea, J. Suler, S. Turkle, P. Wallace та ін.). Згадані науковці у своїх працях переважно акцентують увагу на ролі віртуального спілкування у соціалізації особистості, емоційних змінах користувачів мережі, зв'язку комунікативних процесів та інтернет-залежності, причому основною віковою категорією цих досліджень був юнацький період. Проте останнім часом вектор досліджень дедалі більше зміщується до підліткового віку (А.В. Кузнецова, Н.С. Нікіфорова, М.А. Снітко, С.Б. Цимбаленко та ін.).

Також науковці починають акцентувати увагу на когнітивних аспектах мережевої комунікації. Зазначимо, що у цьому контексті мають місце також окремі спроби вивчення розвитку поняттєвого мислення [2; 3]. Втім ці розвідки, зазвичай, не мають самостійного значення і є складовою більш широких нау-

кових програм. Крім того, у цих дослідженнях брали участь переважно особи юнацького та дорослого віку, тоді як особливості поняттєвих структур підліткового віку не висвітлювалися.

Коротко окреслимо основні теоретичні положення, на які ми орієнтувалися у статті:

1. Зв'язок комунікативних процесів та інтелектуального розвитку. О.К. Тихомиров пояснює цю тезу через принцип єдності спілкування та узагальнення [5]. На думку вченого, мислення як компонент міжособистісного спілкування може проявлятися у різних формах: 1) інтерпретація поведінки співбесідника; 2) розуміння результатів діяльності та окремих предметних дій; 3) аналіз усного та письмового мовлення. Перспективним напрямом наукової роботи є розроблення проблеми розвитку мислення в діалогічній взаємодії (А.В. Брушлінський, В.М. Мазяр, Н.О. Михальчук та ін.).

2. Погляди на розвиток понять у молодшому шкільному та підлітковому віці, що характеризується розвитком операцій аналізу та абстрагування і поділяється на три фази (Л.С. Виготський): 1) виокремлення суттєвого на основі інтуїтивного відчуття спільності; 2) утворення потенційних понять, що базуються на суто практичних відношеннях; 3) поява істинних понять, що використовуються для пізнання і осмислення навколишньої дійсності у результаті синтезу низки абстрагованих ознак [1].

3. Теоретичні уявлення щодо впливу інтернет-активності на пізнавальний розвиток підлітків. Зокрема, результати досліджень А.В. Кузнецової свідчать, що залучення до інтернет-діяльності потребує максимальної активізації когнітивного процесу. Це пояснюється специфічними властивостями віртуального простору, інтерпретація яких потребує мисленнєвого напруження, оскільки особистість перебуває у принципово нових умовах [4, с. 188]. Таким чином формуються кардинально нові способи обробки інформації.

Для пояснення когнітивних змін, що відбуваються під впливом мережі, дедалі частіше вдаються до використання терміна «кліпове мислення» у розумінні дискретного, уривчастого процесу отримання інформації, коли світ сприймається, як мозаїка розрізнених фактів і явищ. Існує думка, що наслідком цього феномену в підлітковому віці може бути низька шкільна успішність підлітків разом із послабленням почуття відповідальності та співпереживання [7].

4. Дані про вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток поняттєвого мислення. Як уже зазначалося, дослідження цієї проблематики було мінімальним, проте науковці виокремили такий феномен, як

варіант значення поняття залежно від умов спілкування – віртуального чи реального. Встановлено, що в ситуаціях міжособистісної комунікації поняттєве мислення більш різноманевне, ніж при опосередкованій комп'ютерною взаємодією [2].

Отже, **метою статті** є встановлення динаміки зв'язку між показниками поняттєвого мислення і компонентами інтернет-комунікації протягом підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження здійснювалося на базі загальноосвітніх шкіл міст Глухова і Конотопа Сумської області. Було сформовано три вибірки по 80 осіб у кожній (13, 14, 15 років відповідно). Для з'ясування особливостей поняттєвого мислення використано такий діагностичний інструментарій: методика «Порівняння понять», методика «Виявлення загальних понять», тест «Аналогії» (субтест № 3 ШТПР), тест «Класифікації», методика «Логічність умовиводів». Кожен із зазначених засобів спрямований на вивчення певної словесно-логічної операції: узагальнення, аналізу, абстрагування, класифікації. Також діагностувалася здатність до логічних міркувань як важлива складова досліджуваного процесу. Для збирання інформації про особливості інтернет-спілкування було використано розроблену нами анкету.

Кількісний аналіз отриманих результатів здійснювався за допомогою обчислення коефіцієнтів кореляції Пірсона. Відповіді підлітків на запитання анкети переводилися у бали за шкалою від 1 до 4 залежно від кількості варіантів. Дані оброблялися у комп'ютерній програмі SPSS. 16. Інтерпретація передбачала встановлення вікової динаміки зв'язку поняттєвого мислення і показників віртуальної комунікації на основі виявлених статистичних тенденцій.

На нашу думку, важливо було з'ясувати особливості зв'язку досліджуваних параметрів інтернет-комунікації (інтенсивність, тематика, використання аудіо- та відеофайлів у повідомленнях, частота використання «смайлів», уживання мережевого сленгу в реальному житті) між собою. Для обчислення коефіцієнтів кореляції Пірсона дані анкети переводилися у числові показники. Варто наголосити, що побудова шкали відповідей щодо тем інтернет-спілкування відбувалася за такою схемою: 1 – обговорення особистих проблем; 2 – навчальних справ; 3 – пізнавальних інтересів. Отже, простежується тенденція: від емоційно забарвленої тематики до більш інтелектуалізованої, що враховувалося під час інтерпретації статистичних даних.

Аналізуючи результати, можемо спостерігати відсутність чіткого зв'язку між більшістю



компонентів інтернет-спілкування у вибірці 13-річних (табл. 1). Фіксується слабка обернена кореляція між інтенсивністю процесу і використанням смайлів та мережевої лексики. Показники не є достатньо виявленими, але можуть опосередковано вказувати на те, що особистість цього віку не надає значної уваги зовнішнім атрибутам віртуального життя. Взагалі, використання «смайлів» є однією зі специфічних ознак, що відображають унікальність віртуальної взаємодії порівняно з реальною. Американські дослідники K. Skovholt, A. Gronning, A. Kankaanranta стверджують, що смайлики не стільки демонструють емоції учасників комунікації, скільки надають інформацію про те, як правильно тлумачити висловлювання, виконуючи такі функції: 1) відображають позитивне ставлення; 2) допомагають правильно зрозуміти жарти та іронію; 3) діють як підсилювачі експресивної складової (подяки, привітання) або її інгібітори (виправлення помилок, з'ясування серйозних питань тощо) [6].

У 14 років зв'язки між окремими складовими інтернет-спілкування є більш значущими, але загальна тенденція продовжує зберігатися. Бачимо, що інтенсивність корелюється з показниками тематики, що вказує на те, що обговорення особистих проблем хоча і є доволі вираженим, але менш тривалим, ніж пізнавальне спілкування. Високі коефіцієнти

оберненої кореляції інтенсивності з частотою використання смайлів можуть свідчити про зменшення ваги експресивних засобів при збільшенні часу комунікації. Також фіксується дуже слабкий зв'язок змісту тем із використанням емоційних «підсилювачів».

У вибірці 15-річних значущих зв'язків між компонентами інтернет-комунікації не виявлено. Отже, можна констатувати, що найбільша інтегрованість процесуальних характеристик віртуальної комунікації спостерігається у 14 років.

Дані про динаміку взаємодії різних складових віртуальної комунікації у контексті теми статті є другорядними, але можуть допомогти краще зрозуміти її зв'язок із поняттєвим мисленням, який доцільно проаналізувати на кожному віковому проміжку окремо.

У цілому результати вибірки 13-річних указують на відсутність чіткого зв'язку за більшістю параметрів (табл. 4.). Так, показники узагальнення не мають значущої кореляції між інтенсивністю інтернет-спілкування, тематикою та використанням «смайлів». Разом із тим фіксується слабкий, але суттєвий зв'язок цієї операції з частотою появи аудіо- та відеопродукції у повідомленнях користувачів (0, 483) та словами мережевого сленгу як складовими реальної комунікації (-0, 379). Отримані результати вказують на те, що додаткові сенсорні ефекти віртуального спілку-

Таблиця 1

Кореляційна матриця показників інтернет-спілкування (13 років)

Характеристики	1	2	3	4	5
1. Інтенсивність	1	0, 153	0,242	-0, 368	-0, 375
2. Тематика	0, 153	1	0, 084	0, 000	0, 071
3. Допоміжні засоби	0,242	0, 084	1	0, 000	0, 269
4. Використання смайлів	-0,368	0, 000	0, 000	1	0, 196
5. Мережева лексика	-0,375	0, 071	0, 269	0, 196	1

Таблиця 2

Кореляційна матриця показників інтернет-спілкування (14 років)

Характеристики	1	2	3	4	5
1. Інтенсивність	1	0, 432	0, 240	-0, 675	0, 247
2. Тематика	0, 432	1	0, 344	0, 393	0, 191
3. Допоміжні засоби	0, 240	0, 344	1	0, 060	0, 064
4. Використання смайлів	-0,675	0, 393	0,060	1	-0, 347
5. Мережева лексика	0, 247	0, 191	0, 064	0, 064	1

Таблиця 3

Кореляційна матриця показників інтернет-спілкування (15 років)

Характеристики	1	2	3	4	5
1. Інтенсивність	1	0, 007	0, 188	-0,399	0, 161
2. Тематика	0, 007	1	0, 048	0, 376	0, 180
3. Допоміжні засоби	0, 188	0, 048	1	0, 118	0, 220
4. Використання смайлів	-0,399	0, 161	0, 118	1	0, 097
5. Мережева лексика	0, 161	0, 180	0, 220	0, 097	1

вання можуть чинити позитивний вплив на поняттєве узагальнення, тоді як використання специфічного інтернет-жаргону є потенційним дестабілізувальним чинником.

Отримані статистичні коефіцієнти операції аналізу дають підставу стверджувати відсутність її зв'язку з основними характеристиками інтернет-спілкування. Проте фіксується дуже слабка кореляція з використанням мультимедійних засобів мережевої комунікації (0, 227).

Операція абстрагування 13-річних не пов'язана з тематикою, частотою вживання «смайлів» та тривалістю комунікації. Водночас спостерігається слабкий, але значущий зв'язок із наявністю аудіо- та відеофайлів у повідомленнях (0, 485). Крім того, продовжує зберігатися обернена кореляція з уживанням слів мережевого сленгу.

Аналіз коефіцієнтів, отриманих за операцією класифікації, засвідчив відсутність

зв'язку за всіма досліджуваними параметрами інтернет-комунікації, крім тривалості, з якою фіксується слабкий обернений зв'язок (-0, 357).

Показники кореляції здатності до логічних умовиводів у цілому мають схожу до попередніх складових динаміку, тобто спостерігається переважання несуттєвих зв'язків. Разом із тим зафіксовано позитивну значущу кореляцію з частотою вживання «смайлів» у мережевих повідомленнях, що може свідчити про спрямованість інтелектуального пошуку на пізнання емоцій оточення та своїх власних.

У вибірці 14-річних спостерігається тенденція до загального зменшення кореляційних коефіцієнтів поняттєвих структур із показниками віртуальної комунікації (табл. 5). Зокрема, зникає зв'язок операції узагальнення з мультимедійною основою (0, 000), але з'являється дуже слабка обернена коре-

Таблиця 4

Кореляційна матриця операцій поняттєвого мислення й характеристик інтернет-спілкування (13 років)

Операції поняттєвого мислення	Показники інтернет-спілкування				
	Інтенсивність	Теми	Аудіо- та відео-файли	«Смайли»	Слова мережевої лексики
Узагальнення	0, 085	0, 004	0, 483	0, 142	- 0, 379
Аналіз	0, 162	0, 005	0, 227	0, 175	- 0, 044
Абстрагування	0, 187	0, 082	0, 485	0, 181	-0, 329
Класифікація	- 0, 357	- 0, 006	0, 130	- 0, 197	- 0, 104
Логічність умовиводів	- 0, 139	0, 021	0, 145	0, 392	0, 154

Таблиця 5

Кореляційна матриця операцій поняттєвого мислення й характеристик інтернет-спілкування (14 років)

Операції поняттєвого мислення	Показники інтернет-спілкування				
	Інтенсивність	Теми	Аудіо- та відео-файли	«Смайли»	Слова мережевої лексики
Узагальнення	-0,123	-0,105	0,000	-0,283	0,164
Аналіз	0,060	0,009	0,337	-0,142	-0,220
Абстрагування	-0,086	0,182	0,233	-0,283	-0,123
Класифікація	-0,021	0,132	-0,048	-0,177	-0,050
Логічність умовиводів	-0,275	0,248	0,005	-0,224	-0,181

Таблиця 6

Кореляційна матриця операцій поняттєвого мислення й характеристик інтернет-спілкування (15 років)

Операції поняттєвого мислення	Показники інтернет-спілкування				
	Інтенсивність	Теми	Аудіо- та відео-файли	«Смайли»	Слова мережевої лексики
Узагальнення	0, 038	-0, 121	0, 090	0, 000	0, 016
Аналіз	-0, 048	0, 185	0, 030	0, 143	0, 174
Абстрагування	0, 008	0, 119	0, 022	0, 036	-0, 097
Класифікація	-0, 070	-0, 196	-0, 133	-0, 037	0, 156
Логічність умовиводів	-0, 206	0, 036	-0, 028	-0, 037	0, 278



ляція з використанням «смайлів» (-0, 283). За іншими параметрами інтернет-спілкування значущих коефіцієнтів не виявлено.

Порівнюючи динаміку операції аналізу з попередньою віковою групою, можна стверджувати відсутність кардинальних змін. Проте заслуговує на увагу незначне збільшення кореляції з використанням мультимедійних засобів (0, 337) та поява дуже слабкого оберненого зв'язку з уживанням мережевої лексики (-0, 220).

Коефіцієнти операції абстрагування у цілому можна інтерпретувати як незначущі, але продовжує зберігатися дуже слабкий зв'язок із використанням звукозаписів та відео (0,233). Також виникає від'ємна слабка кореляція з частотою появи «смайлів» у інтернет-спілкуванні (-0,283). Разом із тим обернений зв'язок із мережевим сленгом порівняно з групою 13-річних значно зменшується (-0, 123).

Зникає зворотний зв'язок поняттєвої класифікації з інтенсивністю віртуальної комунікації (-0,021), з іншими змінними значущі показники також відсутні. Трансформуються кореляційні коефіцієнти логічності умовиводів, зокрема значно зменшується її кореляція з частотою використання «смайликів» (-0,224) і з'являється дуже слабка зворотна залежність з інтенсивністю комунікативного акту.

Звертаючись до результатів вибірки 15-річних, спостерігаємо відсутність значущих зв'язків операції узагальнення, аналізу, абстрагування та класифікації з досліджуваними характеристиками інтернет-спілкування (табл. 6). На основі цих даних можна зробити висновок про мінімальний вплив віртуальної комунікації на поняттєве мислення особистості в кінці підліткового віку. Проте варто звернути увагу на те, що продовжує зберігатися тенденція до оберненого зв'язку показників умовиводів з інтенсивністю інтернет-комунікації. Також спостерігається слабка позитивна кореляція цієї властивості з уживанням слів мережевого сленгу.

Висновки. Оскільки зв'язок поняттєвого мислення і спілкування є теоретично аргументованим і експериментально обґрунтованим, то логічно передбачити, що поява нових форм комунікації викликає трансформації словесно-логічних структур. Отримані результати дозволяють виявити нові аспекти пізнавального розвитку підлітків у інформаційному середовищі.

У цілому можна констатувати відсутність значущих кореляційних зв'язків за більшістю параметрів протягом досліджуваного проміжку, проте виявлено низку моментів, що заслуговують на увагу в контексті наукового розуміння когнітивного розвитку підліт-

ків. Найбільш значущими є зв'язки операцій узагальнення та абстрагування з частотою використання аудіо- та відеофайлів у інтернет-спілкуванні у 13 років. Ця тенденція вказує на актуальність емоційно-чуттєвого забарвлення когнітивної сфери. Про актуальність експресивних засобів для пізнавального розвитку також свідчать позитивні зв'язки рівня логічності умовиводів із використанням «смайлів», як особливих емоційних регуляторів. Доцільно також згадати про потенційний негативний вплив на поняттєве мислення 13-річних частого вживання специфічної мережевої лексики. У 14 років спостерігається переважання незначущої кореляції між компонентами поняттєвого мислення й віртуальною комунікацією (обернений зв'язок між логічністю та інтенсивністю спілкування є дуже слабким). Виявлена тенденція продовжує зберігатися в 15 років, що вказує на відсутність суттєвої залежності поняттєвого мислення від віртуальної комунікації в кінці підліткового віку. Отже, можна говорити, що автономність поняттєвого мислення й інтернет-комунікації зростає протягом досліджуваного періоду.

Очевидно у змісті статті не розкриті всі аспекти досліджуваної проблеми, йдеться лише про закладання своєрідних орієнтирів для подальших наукових розвідок. Зокрема, перспективним є з'ясування можливостей використання отриманих даних для розроблення інтелектуальних тренінгів з елементами віртуальної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – М.: Изд. АСТ Астрель, 2011. – 640 с.
2. Бабанин Л.Н., Нафтульев А.И. Исследование понятийного мышления в общении, опосредованном компьютером / Л.Н. Бабанин, А. Нафтульев // Образовательные технологии и общество (Educational Technology & Society). – 2007. – Т. 10. – № 2. – С. 32–337.
3. Засекін А.А. Віртуальне спілкування як чинник особистісних змін студентської молоді: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / А.А. Засекін ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К., 2012. – 20 с.
4. Кузнецова А.В. Когнитивные способности интернет-активных школьников 14–16 лет : дис. ... канд. психолог. наук : 19.00.01 / А.В. Кузнецова. – Москва, 2011. – 264 с.
5. Тихомиров О.К. Психология мышления / О.К. Тихомиров. – М.: Издат. центр «Академия», 2002. – 288 с.
6. Skovholt K. The Communicative Functions of Emotions in Workplace E-Mails / K. Skovholt, A. Gronning, A. Kankaanranta // Journal of Computer-Mediated Communication. – July, 2014. – Volume 19. – Issue 4. – P. 780–797.
7. Фельдман А. Клиповое мышление. [Электронный ресурс] / А. Фельдман. – Режим доступа : <http://www.ruskolan.xpomo.com/tolpa/klip.htm>.